

УДК 94(477):762.5+929

Роман Качан, Сергій Хведченя

ЗАСНОВНИКИ УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Автори статті досліджують ймовірність існування варяга Шимона – одного із засновників Великої церкви Печерської. Проаналізовані відомості «Києво-Печерського патерика», літописів та інших історичних документів. Викладено початковий етап будівництва унікальної пам'ятки давньоруського зодчества – Успенського собору Києво-Печерської лаври. Наведено результати сучасних історичних досліджень.

Говорячи про ктиторів Великої церкви Печерської, зазвичай, називають великих київських князів Ізяслава і Святослава Ярославичів, які виділили землю й гроші на будівництво. При цьому незаслужено забувають ще одного активного учасника цієї історичної події – варяга Шимона Африкановича. Саме він на виконання своєї обітниці зробив перший внесок у будівництво храму, саме його золотим поясом князь Святослав визначив розміри майбутньої споруди. Спробуємо відповісти на запитання: ким був цей варяг Шимон, наскільки історична його постать і що являв собою золотий пояс?

Відомості про Шимона Африкановича можна знайти в декількох історичних джерелах. Це «Києво-Печерський патерик», літописи і родовідна легенда бояр Воронцових-Вельяминових, які виводять від нього свій родовід. Узагальнивши ці свідчення, можна приблизно реконструювати його біографію.

В 1024 р. у битві князя Ярослава Мудрого з своїм братом Мстиславом при Листвені, на боці Ярослава билася наймана варязька дружина на чолі з конунгом Якуном. Ярослав був розбитий, його військо розсіяне, а Якун утік за море¹. Через деякий

час у «Варязькій землі» помер його брат – Африкан. Скориставшись цією нагодою, Якун вигнав своїх небожів – Фрианда й Шимона з їхніх володінь. Під час утечі Шимон зняв зі скульптурного розп'яття Христа, виготовленого його батьком Африканом, святі реліквії – золоті вінець і пояс. Знімаючи, їх він почув «глас від образу», що велів йому віднести ці реліквії преподобному Феодосію, на те місце, де буде створена церква в ім'я Пресвятої Богородиці. Пливучи на Русь, Шимон під час бури побачив видіння, у вигляді майбутньої церкви із зазначенням її розмірів: «И яко же видехомъ, величествомъ и высокою, размеривъ поясомъ темъ златымъ, 20 въ ширину и 30 въ дьлину, а 30 въ высоту стены, съ верхомъ 50»².

Після прибуття на Русь, варяг з'явився до князя Ярослава Володимировича, який, пам'ятаючи заслуги його дядька Якуна, добре прийняв втікача. Незабаром Ярослав направив Шимона «старшим», напевно тисяцьким, до свого сина Всеволода. Родовідна легенда Воронцових-Вельяминових (найбільшого роду, який дожив до часу складання родовідних легенд) відносить прихід варяга на Русь ще до 1027 р.³ Грунтуючись на фразі Патерика про те, що Шимон був направлений до Всеволода, О.О.Шахматов і Д.С. Лихачов відносили його прихід на 30-ті роки XI ст., тобто після народження Всеволода⁴. Відомий радянський астроном Б.А. Воронцов-Вельяминов, який вивчав свідчення про свого далекого пращура, датував прибуття Шимона 40-ми роками XI ст.⁵ Допомогти з'ясувати вірогідну дату приходу Шимона на Русь може той факт, що Всеволод вже мав, чи незабаром отримав самостійне князювання, тобто йому було близько 15 років. З цього виходить, що прибуття варяга Шимона до Києва можна датувати серединою 40-х років XI ст.

Наступного разу Патерик згадує Шимона серед учасників битви князів Ярославичів з половцями на річці Альті у 1068 році. Перед битвою князі прийшли до Печерського монастиря, де один його з засновників – Антоній пророкував їм поразку. Шимону були передвіщені тяжкі рани й порятунок, а також те, що

він буде першим похований у церкві, яку створить сам. Під час битви було вбито і поранено безліч воїнів, поранений був і Шимон. Лежачі на полі битви він знову побачив в небі видіння – ту ж церкву, що бачив раніше, на морі. Згадавши свою обітницю, варяг помолвився Богу, і був в ту ж саму мить зцілений.

Після повернення з бойового походу, Шимон знову прийшов до преподобного Антонія і передав йому свої реліквії, сповістивши про своє бажання побудувати в монастирі церкву в ім'я Пресвятої Богородиці. При цьому, золотий пояс повинен був служити мірою при будівництві храму, а вінець було потрібно повісити над жертovníком.

Шимона почали називати на слов'янський манер Симоном. Приходячи до монастиря, він завжди давав гроші на потреби святої обителі. Тривалі бесіди з ігуменом Феодосієм переконали його прийняти православ'я з усім своїм «двором» у 3000 душ. На прохання Симона, преподобний Феодосій написав молитву про прощення гріхів його предкам і нащадкам. Цю молитву після смерті Симона вклали йому в руку. З того часу пішов на Русі звичай вкладати в руки покійному сувій з заупокійною молитвою. За богоугодні діяння Шимона після смерті першим поховали у побудованій Великій церкві Печерській.

На цьому прямі відомості про Симона вичерпуються, його ім'я зникає зі сторінок Патерика. Що з ним було далі можна тільки припускати. Але точно відомо, що з початку 70-х рр. XI ст. він не був тисяцьким ані в Києві, ані в Переяславі. Можливо він взагалі залишив Південну Русь. Б.А. Воронцов-Вельяминов припустив, що Всеволод Ярославич, посилаючи свого сина Володимира до Ростова, восени 1068 р., відправив з ним і досвідченого наставника – Симона⁶. Помер варяг між 14 серпня 1089 р. і 15 серпня 1091 р. (тобто після освячення Успенського собору, але ще до переносу в нього тіла Феодосія Печерського).

Скандинавські джерела, які доповнюють родовід варягів, не згадують ані Шимона з Фріандом, ані їхнього батька Африкана, але Якунів (Гаконів) називають декількох. Провівши аналіз

рунічних написів, О.Пріцак прийшов до висновку, що в літопису згадується ярл Гакон Ейрікссон з відомої династії Семінгів. Особливістю представників цієї династії була їх статність, це пояснює чому літописець характеризуючи ярла писав: «и бь Якун съ лепь», тобто «і був Якун гарний або статний»⁷.

Гакон був сином і онуком норвезьких ярлів Гакона ярла Могутнього (970–995) і Ейріка Гаконарсона (995–996, 1000–1014). Він народився близько 997 р. Після смерті свого батька у 1014 році Гакон потрапив в полон до свого ворога – Олава Святого. Звільнившись з полону, він приплив до свого дядька Кнута в Англію, де очолив королівське командування обороною країни від нападів вікінгів. У 1024 р. Ярослав Мудрий, який доводився йому далекім родичем*, запросив Гакона допомогти у боротьбі з князем Мстиславом. Після кровопролитної битва під Лиственном варяг повернувся додому. Через деякий час після повернення (у 1029 р.) Гакон помер⁸.

За припущенням О.Пріцака, Гакон мав брата – Афрекі (Африкана згідно Патеріку) і племінника – Шимона, невідомих скандинавським джерелам. Стосовно Фріанда, то ще у 1902 р. Ф.Браун дійшов до висновку, що це не ім'я, а перекручене *fríandi* – тобто небіж. Свого племінника Гакон вигнав мабуть за те, що його батько підтримував Олава Святого – гаконового суперника в боротьбі за престол⁹.

Історичність існування варяга Симона підтверджується й іншими фактами. Патерик повідомляє, що у Симона був син Георгій, який народився до 1070 р. й у 1096–1097 рр. став ростовським тисяцьким при князі Юрії Володимировичі Довгорукому¹⁰. Причому, він перший, хто був прямо названий тисяцьким Ростова. Георгій Симонович, на відміну від батька, відомий і по літописам. Іпатіївський літопис підтверджує свідчення Патерика про те, що він у 1130 р. пожертвував на «окованіє» раки преподобного Феодосія Печерського 500 гривень срібла і 50 гри-

* Рідний брат Гаконового батька Ейріка – Свейн I був одружений на рідній сестрі дружини Ярослава.

вень золота¹¹. Невелике доповнення про Георгія ми знаходимо у Тверському літописі. Під 1120 р. в ньому повідомляється про переможний похід Юрія на камських болгар, «...а воевода у него был и боярин болшей Георгий Симонович, внук Африканов, варяжского князя, брата Якуну Слепому»¹². У 1155 р., коли князь Юрій Довгорукий остаточно затвердився в Києві, то залишив Георгія своїм намісником у Суздалі¹³.

Відомі й більш далекі нащадки Симона. В «Житті Євфросинії Суздальської», яке зберіглося в списку XVI ст., говориться, що старша дочка Чернігівського князя Михайла – Феодулія (народилася у 1212 р.) була засватана за суздальського князя Мину Івановича. Про цього Мину говориться: «...род же его влечащесе от варяг, от Шимона князя Африкановича, Африкан же брат Якуна Слепого»¹⁴. Існування таких далеких нащадків, про засновника роду яких пам'ятали через 400 років після його смерті, ще раз підтверджує історичність Симона.

Крім того, реальність Симона підтверджує наступний факт. Вивчаючи рід московських тисяцьких Протасьєвичів, які вважали Симона своїм предком, С.Б. Веселовський висловлював сумніви з приводу їхнього родоводу. Свої сумніви він пояснював тим, що всі старі вотчини Протасьєвичів знаходилися під Москвою і ні однієї не виявлено на землях колишнього Ростовського князівства¹⁵. Однак, Б.А. Воронцов-Вельяминов звернув увагу на те, що ім'я Шимон для Росії є одиничним і навіть чужим, але в Ростово-Суздальській землі знаходиться ряд селищ, можливо зв'язаних з цим ім'ям. У Володимирській губернії, в II-й половині XIX ст., на річці Малий Киржач знаходилися одне поряд з іншим два села з назвою Шимоново, а праворуч від дороги з Ростова в Суздаль – село Шимониha. Ще одне Шимоново знаходилося в 20 верстах на південь від Можайська, в басейні Москва-ріки. Там же знаходилося понад десяток сіл з назвами, похідними від імен Протасія та його нащадків¹⁶.

На території Володимира-на-Клязьмі, Московської і Калузької областей, в районах Смоленська, Мінська, Пскова зустріча-

ються населені пункти, що мають у назві кореневу форму семяг – /семіг, явно похідну від «семінг», це ще раз підтверджує присутність на Русі представників клану Семінгів¹⁷.

Все вищесказане дозволяє з більшою впевненістю стверджувати, що варяг Шимон Африканович дійсно існував. Він прийшов на Русь в середині 40^х-рр. XI ст. вже зрілою людиною, тобто народився десь на початку 20^х-рр. Був активним учасником багатьох політичних подій, ростовським тисяцьким, і одним з фундаторів Успенського собору. Помер Шимон в 1089–1091 рр. XI ст.

Встановивши вірогідність існування особи Симона, спробуємо визначити, що ж за «Розп'яття» виготовив його батько, і, що являв собою золотий пояс. Патерик дуже коротко говорить про «Розп'яття»: «Отец мой Африкан сделал крест и на нем изобрази богомужное подобие Христова написанием вапным, новое дело, яко же латина чтуть, велик делом, яко 10 лакот. И сему честь творя, отец мой взложи пояс о чресех его, имуще веса 50 гривен злата, и венець злат на главу его...»¹⁸.

Цей опис дає лише розмір «Розп'яття» і вказує на приналежність до західної гілки християнства. Вінець і пояс відкривають додаткові можливості його визначення. Вінець свідчить про те, що ми маємо справу з образом живого Христа-триумфатора, на відміну від розповсюдженого у Візантії образа Христа-мученика. Що стосується пояса, то тут цікаву гіпотезу висунув М.Ф. Мур'янов. Він звернув увагу на те, що пояс на «Розп'ятті» є не зовсім звичайним іконографічним елементом. Згідно з римською процедурою страти, розп'яті на хресті повинні бути оголеними. Однак реалізм середньовічного мистецтва зайшов у суперечність з поняттями цнотливості й побожності. Тому Христа стали зображувати в набедреній пов'язці, з широкої смуги тканини чи в туніці (більш доречної в тріумфальному варіанті «Розп'яття»). Але ні пов'язка, ні туніка не дають ніякого приводу для аналогій з поясом Шимона.

Вивчаючи іконографічні типи «Розп'ять», М.Ф. Мур'янов звернув увагу, що деяка аналогія пояса є на знаменитій свя-

тині собору св. Мартіна в місті Лукка (Італія) і на її наслідуваннях¹⁹. Луккський «Volto Santo» (святий лик) являє собою хрест висотою 4,34 і шириною 2,65 метри, з фігурою Христа, зробленою з горіхового дерева, висотою 2,5 метри. Вивчаючи його історію, М.Ф. Мур'янов встановив, що луккське «Розп'яття» – це лише копія початку XIII ст. з втраченого оригіналу. Появу оригіналу легенди відносять до VII століття. «Volto Santo» був добре відомий у Західній Європі. Про нього згадували англійський король Вільгельм Рудий (помер у 1100 році), граф Годвін Розумний (помер у 1054 р.), богемський князь Святополк (помер у 1109 р.). Існує переказ, що король Карл Великий (помер у 814 р.) вшанував луккську святиню, принісши їй в дарунок туніку з сяючою золотом парчі. Історичні пам'ятки XI–XII ст., що дійшли до нашого часу, свідчать про численні наслідування луккському «Розп'яттю». Усе це дозволило М.Ф. Мур'янову припустити, що «Розп'яття», виготовлене Африканом також було копією луккського. Варяги вже з IX століття плавали до Середземного моря, добре знали цей район, служили місцевим феодалам. І один з них міг замовити копію з відомої скульптури²⁰.

Але у своїх міркуваннях М.Ф. Мур'янов упустив один неважливий момент. «Volno Santo» є скульптурою, а тим часом у Патеріку говориться, очевидно, про мальоване зображення Христа: «зобрази Богомужное розпятие Христово написанням вапным...»²¹. А з цього випливає, що вінець повинен був бути не об'ємним, а плоским, зробленим у вигляді накладної оправы. Таким самим накладним, швидше за все, був і пояс. Крім того, луккське Розп'яття оперезане мотузкою, на зразок тієї, якою оперізуються католицькі ченці, і яка ніяк не схожа на пояс.

З численних дослідників, що займалися вивченням «пояса Шимона» найбільш правдоподібно пояснення його походження дав М.В. Холостенко. У нього пояс викликав асоціації з давньоруськими князівськими поясами, один із яких був знайдений на території замського палацу чернігівських князів, і знаходиться зараз у Чернігівському історичному музеї²². По-

дібні чорнені чи з позолотою пояси входили в одяг знаті Кавказу, і були широко поширені аж до початку XX ст. І дійсно, багатий варязький ярл, у якого і після вигнання з батьківщини було 3000 душ челяді, міг подарувати монастирю свої князівські пояс і корону, а пізніше в монастирських переказах вони перетворилися у вінець і пояс Христа. Показним є прохання Шимона підвісити вінець над жертовником. Цей звичай був характерним для Західної Європи в раннє середньовіччя і каролінгську епоху²³. Шимон не міг не знати про цей звичай і приніс його на Русь.

«Пояс Шимона» давно уже використовується в історії архітектури і картографії як один з перших давньоруських еталонів мір довжини. Тому неодноразово робилися спроби визначити його розмір. Це завдання полегшується тим, що відома кількість поясів покладених у основу храму, і виміривши розміри фундаменту можна визначити довжину пояса.

Одна з таких спроб була зроблена К.Н. Афанасьєвим. Взявши за основу обмірний план Успенського собору І.В. Моргілевського, він визначав довжину пояса в 118 см або 4 римських фути (довжина римського фута коливалася від 292 до 300 мм, для розрахунків узята довжина в 295 мм)²⁴. До такого ж висновку, але іншим шляхом прийшов і М.Ф. Мур'янов. Вивчаючи ранньхристиянську символіку, він знайшов пояснення символічного значення пояса Христа. Роз'яснюючи одне місце «Одкровення Іоанна Богослова» Беда Високоповажний (Достопочтенный) (672/3–735 р.) писав: «Золотий пояс – це сонм святих, який з любов'ю прильнув до Господа й обіймає Заповіти». Оскільки до складу Нового Заповіту входять чотири Євангеліста, то і довжина пояса Шимона дорівнює 4 римським футам²⁵.

Після розкопок Успенського собору 1962–1963 р., коли були розібрані руїни, М.В. Холостенко зробив нові обмірювання фундаментів. Ці виміри проводились за внутрішніми базовими розмірами споруди і показали помилковість вимірів І.В. Моргілевського²⁶.

Ширина храму склала 21,62 м, а оскільки, згідно «Патерику» вона дорівнює 20 поясам, то звідси пояс дорівнює 108 см чи половині косої сажени (216 см). Довжина храму, яка дорівнювала 30 поясам, повинна була скласти 32,4 м (30x108 см), що майже відповідає реальним розмірам – 32,97 м²⁷.

Проти цих висновків заперечував М.Ф. Мур'янов. Він вказував на те, що ще до початку будівництва церква кілька разів ставала видимою «на въздусе», причому спостерігач знаходився зовні, отже і розміри 20 на 30 поясів повинні бути зовнішніми, а не внутрішніми²⁸. Але як визнавав сам М.Ф. Мур'янов, у візантійській храмобудівельній практиці розміри будинків визначалися за внутрішнім контуром стін (очевидно, спочатку розмічали на землі контур храму, а потім навколо цього контуру копали траншеї під фундамент). Споруджуючи Успенську церкву, майстри-греки користувалися звичними для них прийомами будівництва, в результаті чого задані при будівництві розміри виявилися внутрішніми а не зовнішніми.

Іншим запереченням М.Ф. Мур'янова було те, що коса сажень (а отже і її похідні) була антропометричною мірою і не мала узаконеної довжини. Але по-перше, коса сажень дорівнює филетрейській оргії, якою користувалися грецькі зодчі, і тим самим вона вже до середини XI століття могла мати фіксований розмір. По-друге, ще в 1949 році Б.О.Рибаков висунув гіпотезу, у якій обґрунтував математичні закономірності давньоруських мір довжини. Згідно його гіпотези, всі міри довжини можна взяти з системи по черзі вписаних один в одного квадратів і кіл. Якщо накреслити квадрат зі стороною в одну «просту сажень» (152 см), то діагоналю цього квадрата буде «коса сажень» (216 см). Сторона першого вписаного квадрата дорівнює «сажню-ліктію» (108 см). Сторона другого – «кроку», чи половині «простого сажня» (76 см). Сторона третього – «ліктію» (54 см), четвертого – іншому ліктію (38 см), п'ятого – «нозі» (27 см), шостого – «п'яді» (19 см)²⁹. Не важко побачити, що кожен розмір цього ряду через один подвоюється, а сусідні його члени співвідносяться як сторона квадрата і його діагональ. Система квадрат

– окружність показує чіткий взаємозв'язок між цими мірами довжини. Усі вищенаведені факти показують непереконливість заперечень М.Ф. Мур'янова.

Отже, прийнявши довжину пояса в 108 см, спробуємо розрахувати його ширину і товщину. Патерик, говорячи про пояс, повідомляє тільки вагу: «... имуще веса 50 гривен злата»³⁰. На Русі було два типи золотих гривень – київська (72 золотника по 4,4 гр) і новгородська (96 золотників)³¹ тому всі розрахунки будемо проводити в двох варіантах. Вага 50-ти гривенного поясу становить 15,84 (21,12) кг. Знаючи щільність золота (19,3 гр/см³.), визначаємо об'єм пояса – 820 (1094) см³. Виходячи з довжини в 108 см його ширина і товщина могли бути 7,6x1 (або 10x1, чи 5x2) см. Такі розміри, а тим більш вагу від 15 до 21 кг для золотого пояса уявити важко. А якщо врахувати, що 50 гривень це вага не тільки золота, але й емалей і тому подібного, то ширина і товщина ще збільшаться. Виготовлення такого пояса було, мабуть, не під силу не тільки боярину, але і великому князю, та й ні до чого. Цілком можливо, що вага пояса дорівнювала не 50, а 5 гривням. Тоді його вага в грамах буде дорівнює 1584 (2112), а ширина і товщина 30x2,5 (30x3) мм. Такі розміри для пояса цілком реальні.

Визначивши розміри пояса, перейдемо до самого будівництва. Патерик містить цінні відомості про початок будівництва. Майстри-будівничі, яких послала сама Богородиця, чудесним образом прибули до Київ. Вона ж вручила майстрам чудотворну ікону і моці семи святих, котрі були покладені під фундамент церкви. Прибувши до Києва і домовившись про будівництво, зодчі приступили до роботи. Спочатку, за допомогою преподобного Антонія, було обрано сухе, піднесене місце: «Затра же обретоша сухо место иде же ныне церкви есть, а по всей земли роса»³². Потім розмітили будівельний майданчик «...и измериша златым поясом широту и долготу»³³. І нарешті, на цій площадці випалили рослинність: «И абие спаде огнь съ небесе и пожже вся дров и терние, и росу полиза, долину створи, яко же рвом подобно»³⁴.

В Патерику кілька разів розповідається про розмірювання площадки золотим поясом. Б.О. Рибаків вважає, що розміри храму визначалися не самим поясом, а дерев'яним еталоном, зробленим в міру пояса («...дерево б'яше существом»)³⁵. Про існування таких дерев'яних мір говориться в «Сказанні про Соломона і Китовраса» (XII ст.). У «Сказанні...» розповідається про будівництво царем Соломоном Ієрусалимського храму, для чого був викликаний архітектор Китоврас. Він прийшов до царя з уже готовими дерев'яними мірами: «Он же умеря прут 4 локоть и вшед пред царя, поклониса и поверже пруты пред царем молча...»³⁶. Немає сумнівів, що описуючи будівництво Ієрусалимського храму, древній автор використовував сучасні йому будівельні прийоми і пристосування, у даному випадку – мірні пруті. Гіпотеза Б.О.Рибаківа про використання дерев'яних мір була підтверджена в 1972 р. в Новгороді. В центральній частині міста археологічна експедиція під керівництвом А.В. Арциховського знайшла уламки якогось «мірила», на якому були нанесені три різні шкали, що відповідали трьом різним сажням («прямої», «мірної» і «великої»)³⁷. Використовуючи такі еталони мір довжини, стародавні зодчі за допомогою мотузок і кілочків розбивали план споруди на землі.

Перед початком будівництва собору, мабуть, були зроблені ескізи будівлі. Подібний ескіз фасаду центральної частини Десятинної церкви виявила С.Р. Килиєвич біля печей для випалу цегли³⁸. Зображення було викладене світло-жовтою глиною в пазах, вирізаних у площині землі. Можливо, у будівельників Успенського собору існували не тільки ескізи храму, який три рази являвся у видіннях різним людям, але і його розписи. Патерик повідомляє, що принесені майстрами-греками «...мощи святых мучеников подо всеми стенами положены быша, иде же и сами написаны суть над мощами по стенам»³⁹. Тобто над мощами святих, покладених під основу храму, були згодом зображені їхні лики. Але в цьому випадку не зовсім зрозуміла десятилітня перерва між початком будівництва собору і початком

оформлення його інтер'єра. Цей тривалий розрив підтвердили і розкопки Н.В. Холостенко⁴⁰.

Після того, як був підготовлений будівельний майданчик і виконані ескізи храму, можливо, була зроблена звичайна для будівництва того часу загальна виїмка (як правило, глибиною 30 – 35 см) – «долина», з підґрунтя якої надалі копалися фундаментні рви і на рівні якої була закладена основа майбутньому храму⁴¹. Розміри храму були визначені заздалегідь: «20 (поясов) вь ширину и 30 вь длину, а 30 вь высоту стены, с врѣхомъ 50»⁴². Величина 20x30 поясів показує не тільки розміри храму, але і розповсюджене в архітектурі співвідношення довжини і ширини 2:3, яке спостерігається ще в десятиці храмів того часу⁴³. Дослідники відзначали незрозумілість фрази Патерика «сѣ врѣхомъ 50». Б.А.Рибаків вважав, що «тут описано частину периметра лицьового (західного) фасаду, що визначала основний обсяг будинку: висота двох стін до закомар і ширина фасаду»⁴⁴. Н.В. Холостенко дотримувався іншої думки: «Неясна формула «стіна з верхом 50», можливо, визначає суму зовнішньої висоти фасаду (по осі центрального чи нефа трансепта) плюс усю висоту будинку...»⁴⁵.

Але це не єдина загадка собору. К.Н.Афанасьєв, який провів велику роботу з установлення домірностей давньоруських культових будівель, висунув гіпотезу про етапи побудови храму. Він вважав підкупольну ланку не тільки центром усякого храму, але й, одночасно, схемою найпростішої маленької безстовпної церкви, яких багато в Херсонесі. З підкупольної ланки і починалося проектування храму. Потім до нього приєднували абсиди, бічні нефи, нартекс, паперті і т.п. Додаючи різні архітектурні елементи зодчий міг побудувати храм з будь-якою кількістю нефів, стовпів, галерей. При цьому він користався пропорційними закономірностями у відношенні цих елементів один до одного. Наприклад, відношення величини трьох подовжніх нефів до трьох поперечних, ширини храму до його повної довжини і довжини без абсид, ширини храму з папертями і довжини та ін.⁴⁶ Отже, починаючи будівництво храму, зодчий

міг і не знати його загальних розмірів, і тільки потім виходячи з діаметра купола, розраховував загальні розміри будівлі і її окремих частин. При будівництві Успенського собору все було навпаки, і це є його винятковою особливістю. Спочатку були задані загальні розміри, і будівельникам довелося виконати великий обсяг роботи, щоб розрахувати величину підкупольного квадрату. Прагнення зберегти пропорції окремих частин храму, змусило зодчих збільшити підкупольний простір, в результаті чого збільшився діаметр купола. І не випадково Успенська церква названа Великою. Незважаючи на те, що вона не є найбільшим храмом Древньої Русі, її купол майже на метр в діаметрі перевершує купола найбільших храмів того часу (Софія Новгородська, Київська, Полоцька Спаса-Преображення в Чернігові та ін.). Яким чином древні будівельники розраховували розмір купола, якими пропорціями вони користувалися поки що невідомо. Ці й інші загадки Великої Печерської церкви повинні з'ясувати нові дослідження.

1. Житие Феодосия Печерского. – Памятники литературы Древней Руси XII век. – М., 1978. – С. 162.
2. Киево-Печерский патерик. – Памятники литературы Древней Руси XII век. – М., 1980. – С. 414.
3. Воронцов-Вельяминов С.И Род дворян Воронцовых-Вельяминовых. – Тула, 1903. – С. 3.
4. Шахматов А.А. Разыскания о древнерусских летописных сводах. – СПб., 1908. – С. 511; Лихачев Д.С. Устные записки в составе ПВЛ // Ист. зап. – Л., 1945. – С. 205.
5. Воронцов-Вельяминов Б.А. К истории Ростово-Суздальских и Московских тысяцких //История и генеалогия: С.Б. Веселовский и проблемы историко-генеалогического исследования. – М., 1977. – С. 128.
6. Воронцов-Вельяминов Б.А. – Указ. соч. – С.127.
7. Прицак О. Походження Русі. – К., 1997. – С. 447.
8. Там само. – С. 447, 449.
9. Там само. – С. 55 – 552.
10. Киево-Печерский патерик. – С. 418, 454.

11. Іпатський літопис //Літопис руський за Іпатським списком. – К., 1989. – С. 184; Києво-Печерський Патерик. – С. 450.
12. Тверская летопись. (Летописный сборник, именуемый Тверской летописью) //Полное собрание русских летописей. – СПб., 1863., – Т. XV. – С. 193.
13. Києво-Печерський патерик. – С. 418.
14. Житие Евфросинии Суздальской. –//Труды Владимирской Археологической комиссии. – Владимир. 1899. – Кн. I. – С. 88.
15. Веселовский С.Б. Исследование по истории класса служилых землевладельцев. – М., 1969. – С. 220.
16. Воронцов-Вельяминов Б.А. – Вказ. праця – С.129. (Пошук сіл проведених по «Списку населенных мест Российской империи». – СПб., 1861).
17. Прицак О. Вказ. праця. – С. 453.
18. Києво-Печерський патерик. – С. 414.
19. Мурьянов М.Ф. Золотой пояс Шимона //Византия. Южные славяне и Русь. Западная Европа. – М., 1973. – С. 189.
20. Там же.
21. Києво-Печерський патерик. – С. 414.
22. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1962-63 гг. //Культура и искусство Древней Руси. Сборник статей в честь М.К. Каргера. – Л., 1967. – С. 61.
23. Даркевич В.П. Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.). – М., 1966. – С. 7.
24. Афанасьев К.Н. -Построение архитектурной формы древнерусскими зодчими. М., 1961. – С. 196.
25. Мурьянов.М.Ф. Указ. соч. – С. 194.
26. Холостенко М.В. Успенський собор Печерського монастиря //Стародавній Київ. – К., 1975. – С.145.
27. Там же.
28. Мурьянов М.Ф. Указ. соч. – С. 188.
29. Рыбаков Б.А. Архитектурная математика древнерусских зодчих //Советская археология. – М., 1957. – №1. – С. 87.
30. Києво-Печерський патерик. – С. 414.
31. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів //Київська старовина. – К. – 1992. – № 4. – С. 53.

32. Киево-Печерский патерик. – С. 420.
33. Там же. – С. 422.
34. Там же. – С. 422.
35. Рыбаков Б.А. – Указ. соч. – С. 84.
36. Веселовский А.Н. Из истории литературного общения Востока и Запада. Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине. СПб., 1872. – С. 210.
37. Шостын Н. А. Очерки истории русской метрологии X -начала XX в. – М., 1990. – С. 256.
38. Кілієвич Р.С. До питання про будівельну справу в Києві в X ст. //Археологія Києва: Дослідження і матеріали. – К., 1979. – С. 16–17.
39. Киево-Печерский патерик. – С. 422.
40. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1962-63 гг. – С. 66.
41. Там же. – С. 61.
42. Киево-Печерский патерик. – С. 414.
43. Афанасьев К.Н. Указ. соч. – С. 250–255.
44. Рыбаков Б.А. Указ. соч. – С. 84.
45. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1962-63 гг. – С. 62.
46. Афанасьев К.Н. Указ. соч. – С. 38–41.

Roman Kachan
Serhiy Khvedchenia

**A VARANGIAN SHIMON IS LEGENDARY FOUNDER USPENSKIY
CATHEDRAL OF KIEVO-PECHERSKIY MONASTERY**

The authors of the article explore probability of existence of legendary Shimon – one of founders of the Large church of Pechersk. Information is analysed Paterik, chronicles and other historical documents. The initial stage of building of unique sight of Old Russian architecture is expounded – the Uspenskiy cathedral of the Киево-Печерская lavra.